

Філатенко І. О.

ПВНЗ «Київський медичний університет»

МЕТАФОРИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ В СИСТЕМІ ЗАСОБІВ СТВОРЕННЯ ПРАГМАТИЧНОГО ЕФЕКТУ В МАСМЕДІНОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ УКРАЇНИ

У статті розглядається специфіка реалізації прагматичного ефекту метафори в політичному дискурсі сучасних українських засобів масової інформації. Прагматичний вплив сучасних політичних метафор аналізується крізь призму когнітивної лінгвістики (прагматичний і когнітивний аспекти розглянуто в тісній взаємодії). Доводиться, що метафоричні моделі мають прагматичний потенціал. Під метафоричною моделлю розуміємо не поняттєву сферу-джерело з усіма можливими зв'язками її елементів, а динамічну структуру, що розкриває когнітивний механізм утворення метафори, демонструє взаємодію сфери-джерела і сфери-мети.

Насамперед прагматичний потенціал метафоричної моделі реалізується за допомогою оцінки та емотивності. Кожного разу, інтерпретуючи конкретні метафори, адресат звертається до представлених в довготривалій пам'яті перетинів між поняттєвими сферами, тобто реципієнт апелює до метафоричної моделі, сфера-джерело якої і містить зазначені смисли. Отже, прагматичні характеристики метафоричної моделі проєціюються на її похідну подібно до того, як родова ознака накладає відбиток на видову. Таким чином політична метафора отримує пейоративну або меліоративну аксіологічну маркованість. Метафоричній моделі також властиве емотивне забарвлення, оскільки емоції є результатом деяких форм когнітивної діяльності, мають когнітивну природу. Зокрема, поняттєва сфера-джерело моделі «Політичні реалії – це театр» має такі прагматичні смисли, як фальшь, нецирість, удаваність.

У процесі об'єктивації метафоричної моделі актуалізуватися може також не лише окремий фрейм або слот, а ціла низка типових фреймів, тобто така метафорична структура постає в «розгорнутому» вигляді. Представлені фрейми (фрагменти відповідної концептуальної сфери) перетинаються, накладаються один на одного, внаслідок чого поняттєва сфера-джерело постає максимально рельєфно. Це сприяє усвідомленню реципієнтом двоплановості цих одиниць, а отже, і реалізації їх прагматичного потенціалу. Також приналежність актуалізованих слотів до нижніх рівнів фреймів визначають прагматичні характеристики сучасних політичних метафор у дискурсі українських медіа.

Ключові слова: політична метафора, метафорична модель, прагматичний вплив, дискурс мас-медіа, сфера-джерело, сфера-мета, фрейм, слот.

Постановка проблеми. Проблеми «Мова і політика», «Мова і ідеологія» увійшли до кола лінгвістичних інтересів порівняно недавно. Як зазначається в низці досліджень, вивчення в 50-х роках дискурсу націонал-соціалізму в Німеччині стало відправною точкою в розробці цього напрямку (див., наприклад, [1]). Зростання інтересу дослідників до цієї проблематики спричинило появу значної кількості наукових праць і зумовило виникнення нової галузі знань, що знаходиться на перетині різних наукових парадигм, – політичної лінгвістики (докладніше див.: [2]).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У нашій країні, особливо останнім часом, частіше з'являються наукові доробки, в яких аналізуються

різні мовні та мовленнєві засоби, комунікативні стратегії, тактики, прийоми впливу на аудиторію, її свідомість та як наслідок – поведінку. Отже, під пильною увагою науковців закономірно опинилася система когнітивно-дискурсивного, комунікативного, прагматичного та лінгвокультурологічного напрямів. Зокрема, вони представлені в працях таких вітчизняних вчених, як О. Ковальова [3], Н. В. Кондратенко [4], Г. Г. Почепцов [5], К. С. Серажим [6] та ін. У межах досліджень політичного дискурсу пріоритетним об'єктом вивчення стала політична метафора (Х. П. Дацишин [7], Н. В. Кабанцева [8], Н. В. Солодовнікова [9], О. М. Чадюк [10], В. Кравченко [11]), оскільки саме ця одиниця має здатність формувати

та структурувати мовну картину світу та водночас здійснювати прагматичний вплив на адресата. Вважаємо, що у дослідженні цього феномену найбільш плідним є комплексний, когнітивно-прагматичний підхід. На думку українського дослідника Г. Г. Почепцова [12, с. 22], саме здатність обробки інформації людиною, її репрезентація, тобто когнітивний фактор, є однією із базових складових впливу як такого.

Метою статті є опис механізму формування прагматичного впливу політичної метафори крізь когнітивну призму.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз сучасного політичного дискурсу України дозволив виявити низку актуальних метафоричних моделей: *«політичні реалії – це спорт»* (політичний спаринг-партнер; матч «Президент – опозиція»), *«політичні реалії – це економічні відносини»* (політичний бартер; на торговій сесії парламенту зросли котирування статей бюджету), *«політичні реалії – це хвороба»* (український парламент уражений вірусом бікамералізму; загострилася хронічна конституційна лихоманка) і т. д. Під метафоричною моделлю розуміємо не поняттєву сферу-джерело з усіма можливими зв'язками її елементів, а динамічну структуру [13], що розкриває когнітивний механізм утворення метафори, демонструє взаємодію сфери-джерела і сфери-мети. (Про теорію концептуальної метафори докладніше див. [14]).

У спеціальній літературі представлена точка зору, згідно якої похідні традиційних метафоричних моделей (чи так звані «мертві», «трафаретні» метафори) виконують тільки функцію моделювання і впливати в прагматичному аспекті не можуть. Зупинимося на цій тезі детальніше. На думку деяких дослідників (докладніше: [15]), одиниці, утворені за моделлю «Суперечка – це війна», належать до «мертвих» метафор. Отже, згідно з цією точкою зору, такі мілітарні метафори виконують виключно функцію моделювання. Серед прикладів наводяться метафори на кшталт *режим убив закон, наступ на духовні цінності, зброя брехні продовжують стріляти*. Неважко помітити, що ці одиниці є похідними так званої мілітарної метафоричної моделі, тобто згідно з висунутою тезою, виконувати функцію прагматичного впливу не можуть. Проте обмеження таких метафор виключно моделюючою функцією вважаємо не виправданою. Вочевидь, регулярність актуалізації певних метафоричних моделей у політичному дискурсі обумовлюється не лише їх статусом засобу пізнання, категоризації та моде-

лювання дійсності, але і здатністю здійснювати прагматичний вплив на адресата. Звернемося до досліджуваного матеріалу й обґрунтуємо це положення.

«Іншими словами, ми є свідками детально спланованого політичного спектаклю (дуже схожого на драму), де кожен відіграє (або думає, що відіграє) відведену йому роль. Звичайно, це не дуже демократично, однак гра вартує ризику для її ініціаторів, тим більше, що глядач (тобто народ) не відрізняється примхливістю політичних смаків» (Волинь. Режим доступу: [https://www.volyn.com.ua/news/7743-politichniy-spektaklb.html]).

Безумовно, метафори *спектакль, відігравати роль, глядач* узуальні. Проте модель, за якою вони утворені (*«політичні реалії – це театр»*), не лише не втратила актуальності, але і зайняла провідне місце в сучасному політичному дискурсі України. Її регулярне використання обумовлено зручністю надання інформації, ефективністю використання в моделюванні концептуальної картини політичної дійсності. Водночас залучення мовних / мовленнєвих одиниць, позбавлених прагматичних характеристик, не узгоджувалося б із прагненням адресанта політичної метафори вплинути на реципієнта, а отже, воно не отримало б такого значного поширення у вітчизняному політичному дискурсі.

Ця очевидна невідповідність і дозволяє стверджувати, що метафоричні моделі мають прагматичний потенціал. Зокрема, поняттєва сфера-джерело згаданої моделі (ТЕАТР) має такі прагматичні смисли, як *фальш, нещирість, удаваність*, які, власне, і є мотивуючою базою найменування. Кожного разу в процесі інтерпретації конкретних метафор адресат звертається до представлених у довготривалій пам'яті перетинів між поняттєвими сферами. Іншими словами, реципієнт апелює до узагальненої схеми (метафоричної моделі), сфера-джерело якої і містить зазначені смисли. Отже, прагматичні характеристики метафоричної моделі проєціюються на її похідну подібно до того, як родова ознака накладає відбиток на видову. Усвідомлення політичної дійсності як театру, де імітується реальне життя, оцінюється адресантом та адресатом негативно, внаслідок чого метафори-похідні цієї моделі в переважній більшості випадків характеризуються пейоративною аксіологічною маркованістю (на підтвердження цієї тези див., наприклад, [16]).

Оцінка – не єдиний компонент, що реалізує прагматичний потенціал метафоричної моделі. Як зазначається у спеціальній літературі, їй властиве і емотивне забарвлення. У зв'язку з цим важливою

видається когнітивна основа емоцій. Адже вони, на думку А. Ортоні, Дж. Клоура, А. Коллінза, походять швидше з когнітивної інтерпретації навколишньої дійсності, аніж із самої дійсності. Зрештою емоції, згідно з згаданими вченими, можуть бути розглянуті як результат деяких форм когнітивної діяльності, оскільки концептуалізація ситуації певним чином дає можливість для вираження емоцій деякого типу. Спектр емоцій, потенційно властивих моделі «*політичні реалії – це театр*», широкий. Наразі обмежитися вибором однієї з них неможливо, оскільки об'єктивного критерію, який дозволяє визначити конкретну емоцію, що переживається адресатом, поки що не існує [17, с. 324]. У цілому відзначимо, що емотивність цієї моделі відображає неприйняття саме такої політичної дійсності.

Вважаємо, що закріплена оцінка й емотивність є основними складовими, які реалізують прагматичний потенціал метафоричної моделі, але не єдиними. Розглянемо інший приклад об'єктивації одиниці «*політичні реалії – це театр*».

«В усіх інших аспектах головні актори української політичної сцени використовуватимуть старі конспекти, репліки з давно завчених п'єс. Навіть костюми, вочевидь, не сильно змінюватимуться. Хоча, хто знає (щодо костюмів) <...> Спробуємо виступити театральними критиками і спрогнозувати, що відбуватиметься на сцені. Підпільні контрамарки (неофіційний старт виборчої кампанії) та чутки серед професійних театралів, дозволяють стверджувати, що акторська трупа театру приготувала п'єсу на чотири дії. Проте не традиційно для традиційного театру – не поділивши головному роль – кожна внутрішньотрупна фракція зіграє головну роль сама і у своєму власному акті. Окрім того, не маючи терплячки і побоюючись, що публіка не досидить до кінця, всі чотири акти зіграють одночасно (Українська правда. Режим доступу: [https://www.pravda.com.ua/rus/articles/2008/10/23/4453496/]).

Такий великий контекст був наведений не випадково. У ньому всі представлені метафори є похідними згаданої моделі. Вважаємо, що для виявлення механізму прагматичного впливу їх доцільно розглянути у взаємозв'язку, адже в цьому випадку прагматичний ефект від досліджуваних одиниць обумовлений не лише емотивністю та оцінкою, закріпленими за метафоричною моделлю, але і іншими її властивостями. А саме: вона постає перед адресатом у «розгорнутому» вигляді. Використовуючи термінологіч-

ний апарат когнітивної лінгвістики, зазначимо, що в об'єктивації цієї метафоричної моделі актуалізується не окремий слот (як, наприклад, для метафори *політичний актор* – слот «Виконавці»), а декілька типових фреймів:

1) «Вид вистави, її жанр»: *п'єса*.

2) «Люди театру»: *головні актори, акторська трупа театру, театралі, театральні критики, публіка*.

3) «Сценарій вистави, його елементи»: *акт, репліки*.

4) «Речі для глядачів»: *контрамарки*.

5) «Реквізит»: *костюм*.

Актуалізація типових фреймів поняттєвої сфери однієї метафоричної моделі породжує цілий ланцюжок різних метафор. Представлені фрейми (фрагменти відповідної концептуальної сфери) перетинаються, накладаються один на одного, внаслідок чого поняттєва сфера-джерело постає максимально рельєфно. Це сприяє усвідомленню реципієнтом двоплановості цих одиниць, а отже, і реалізації їх прагматичного потенціалу.

У розглянутому прикладі в об'єктивації метафоричної моделі було використано лише типові фрейми і слоти. Саме вони є центральними для цієї поняттєвої сфери в досліджуваному матеріалі. Проте, як показали спостереження, в низці випадків адресанти політичних метафор актуалізують не типові одиниці представлення знань, а периферійні. Вважаємо, що в такому разі прагматична сила відповідних політичних метафор значно зростає. Це зумовлено загальною закономірністю, яка полягає в тому, що прагматичний потенціал одиниці тим більший, чим менше вона є очікуваною.

Так, типовими фреймами поняттєвої сфери-джерела метафоричної моделі «*політичні реалії – це хвороба*» є такі: «Різновиди захворювань», «Медичні працівники і пацієнти», «Перебіг хвороби і способи діагностування», «Лікування», «Результати лікування». Наведемо приклад об'єктивації цієї моделі.

«Якщо скористатися медичною термінологією – наше суспільство хворіє. Коли лікар ставить хворому діагноз, йому необхідно визначити хворобу та місце її локалізації, іншими словами, хворий орган (хоча зараз прийнято говорити, що лікувати потрібно не хворобу, а хворого). І тут важливо визначити – це хвороба суспільства, влади чи окремих політиків. Залежно від цього буде зрозуміло: мають місце окремі гнійні запалення, що переходять в нарив або це системне захворювання всього організму. Кваліфікація

практикуючих лікарів-консультантів може бути різною, вони можуть належати до різних медичних шкіл і пропонувати різні варіанти лікування та рецепти ліків. У давнину кровопускання допомагало від багатьох хвороб, але зараз його не рекомендують використовувати, воно залишилося як дієвий засіб і може бути тільки у відсталих екзотичних країнах. Ще один рецепт – прикладати п'явки. Знову не зовсім зрозуміло, чи то на голову (незрозуміло на чию), чи то на інше місце (незрозуміло на яке саме). А може, саме все пройде, організм молодий, підросте, подорослішає і сам справиться? Нестачі в засобах лікування немає, тим більше, як це часто буває на практиці, коли займаєшся самолікуванням, – найбільш протилежних і радикальних. І якщо одні пропонують, як засіб позбавлення від головного болю, позбутися самої голови, то інші стверджують, що і хвороби жодної немає <...> Але якщо і була провокація ззовні, то хвороба вже охопила і наші внутрішні органи. Можна пригадати, що часто чиряк може вилізти в будь-якому місці, а гній в місці нариву утворюється не через те, що цей орган поганий, а причини треба шукати глибше і не в цьому місці. Це захворювання може обмежитися одним фурункулом, а може призвести, якщо хвороба зайшла далеко, і до загибелі всього організму» (День. Режим доступу: <https://day.kyiv.ua/article/podrobytsi/politychna-profilaktyka-deshevsha-nizh-likuvannya>).

До типових слотів в цьому випадку можна зарахувати метафори *лікар, хворий, практикуючі лікарі-консультанти* (фрейм «Медичні працівники і пацієнти»), *лікувати, варіанти лікування та рецепти ліків, засоби лікування, дієвий засіб, протилежний, радикальний* [засіб лікування] (фрейм «Лікування»), *гнійні запалення, нарів, системне захворювання організму, головний біль, фурункул*

(«Різновиди захворювань»), *гній в місці нариву утворюється, захворювання може обмежитися одним фурункулом, а може призвести, загибель організму, хвороба охопила* («Перебіг хвороби і способи діагностування»). Подальше розгортання метафоричної моделі відбувається із залученням нетипових для досліджуваного матеріалу вузлів, що належать до фреймів поняттєвої сфери ХВО-РОБА. Ці слоти розташовані на більш низьких рівнях фреймів і містять інформацію про деталі, що є не обов'язково присутніми в конкретній ситуації, але такими, які поглиблюють уявлення про неї.

Слот «Освіта лікарів»: *кваліфікація, належати до різних медичних шкіл.*

Слот «Органи, що лікуються»: *внутрішні органи, голова, поганий орган.*

*Слот «Нетрадиційні методи лікування»: *кровопускання не рекомендують, прикладати п'явки, самолікування.*

*Слот «Причини захворювання»: *провокація ззовні, причини треба шукати глибше.*

Перший з них можна віднести до фрейма «Медичні працівники і пацієнти», а три інших – до фрейма «Лікування». Проте ці слоти, як показав аналіз мовного матеріалу, не є типовими для фреймів, що послідовно актуалізуються в масмедійному політичному дискурсі України.

Висновки. Метафоричні моделі сучасного політичного дискурсу України мають прагматичний потенціал. Головним чином його послідовна реалізація відбувається за рахунок проєціювання закріпленої за моделями оцінки й емотивності на їхні похідні. Особливості розгортання фреймів при об'єктивації метафоричних моделей, приналежність використовуваних слотів до їхніх нижніх рівнів також визначають прагматичні характеристики сучасних політичних метафор в українському медіадискурсі.

Список літератури:

1. Подшивайлова Г. М. Мовні засоби маніпулятивного впливу в політичному дискурсі автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.02. Київ, 2009. 20 с.
2. Алексієвець О. Історія та сучасність політичної лінгвістики. *Україна – Європа – Світ. Серія: Історія, міжнародні відносини.* Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. Вип. 9. С. 248–255.
3. Ковальова О. Політичний дискурс: сучасні лінгвістичні інтерпретації. *Актуальні питання гуманітарних наук.* 2020. Вип. 27. Т. 2. С. 101–107.
4. Кондратенко Н. В. Український політичний дискурс: текстуалізація реальності. Одеса: Чорномор'я, 2007. 156 с.
5. Почепцов Г. Г. Контроль над розумом. Київ, Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2012. 352 с.
6. Серажим К. С. Дискурс як соціолінгвальне явище: методологія, архітектоніка, варіативність. Київ: КНУ, 2002. 392 с.
7. Дацишин Х. Метафора в сучасному українському політичному дискурсі: За матеріалами преси 1995-2002 років: Львів, ПАІС, 2004. 260 с.

8. Кабанцева Н. В. Лінгвокогнітивні особливості політичної метафори в публіцистичному дискурсі (на матеріалі української та англійської мов): автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.17. Вінниця, 2021. 20 с.
9. Солодовнікова Н. В. Міфологічний аспект метафори у російському публіцистичному дискурсі: автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.02. Сімферополь, 2008. 20 с.
10. Чадюк О. М. Метафора у сфері сучасної української політичної комунікації: автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01. К., 2005. 20 с.
11. Кравченко В. Антропоморфна метафорика в сучасному англомовному політичному дискурсі. *Філологічні науки*. 2017. Вип. 25. С. 87–93.
12. Почепцов Г. Токсичний інфопростір. Як зберегти ясність мислення і свободу дії. Київ, Vivat. 384 с.
13. Філатенко І. О. Сучасна політична метафора в російськомовній газетній комунікації України: когнітивно-прагматичний опис: автореф. дис. ... канд. філол. наук. 10.02.02. К., 2003. 20 с.
14. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live by*. Chicago: University of Chicago Press, 1980. 242 p.
15. Чадюк О.М. Метафора у сфері сучасної української політичної комунікації: дис... канд. філол. наук: 10.02.01. Київ, 2005. 230 арк.
16. Чадюк О.М. Концепт «гра» в сучасній українській політичній метафоріці. *Система і структура східнослов'янських мов*. Київ: Знання, 2003. 264–267.
17. Ortony A., Clore G. L., Collins A. *The Cognitive Structure of Emotions*. Cambridge University Press, 1988. pp. 34–58.

Filatenko I. O. METAPHORIC MODELING IN THE SYSTEM OF MEANS OF CREATING A PRAGMATIC EFFECT IN THE MASS-MEDIA POLITICAL DISCOURSE OF UKRAINE

The article considers specifics of realization of pragmatic effect of metaphor in political discourse of modern Ukrainian mass media. The pragmatic influence of modern political metaphors is analyzed through the prism of cognitive linguistics (both cognitive and pragmatic aspects have been analyzed in their interrelation). It is proven that metaphorical models have pragmatic potential. According to the author a metaphorical model is not a conceptual source sphere with all possible connections of its elements, it is a dynamic structure that reveals the cognitive mechanism of metaphor formation, demonstrates the interaction of the source sphere and the target sphere.

First of all, pragmatic potential of metaphorical model is realized by assessment and emotiveness. Each time the addressee refers to the intersections between conceptual spheres presented in long-term memory, that is, the recipient appeals to the metaphorical model, which source sphere contains specified meanings. Therefore, the pragmatic characteristics of the metaphorical model are projected onto its derivative in the same way that a generic feature imposes an imprint on a specific one. In this way, the political metaphor receives a pejorative or a positive assessments. The metaphorical model is also characterized by an emotional coloring, because emotions are the result of some forms of cognitive activity and they have a cognitive nature. In particular, the conceptual sphere source of the model «Political realities is a theater» has such pragmatic meanings as falsehood, insincerity, pretense.

Not only a single frame or a slot, but a whole series of typical frames can be actualized in a metaphorical model, that is, such a metaphorical structure appears in an «expanded» form. The presented frames (fragments of corresponding conceptual sphere) intersect, overlap each other, as a result conceptual sphere- source appears in relief. This contributes to the recipient's awareness of the duality of these units, and therefore to the realization of their pragmatic potential. Also, the pragmatic characteristics of modern political metaphors in Ukrainian media discourse determine whether actualized slots belong to the lower levels of frames.

Key words: *political metaphor, metaphorical model, pragmatic influence, mass-media discourse, spheres-sources, sphere-target, frame, slot.*